

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2023.3>**Є. В. Дергачов***orcid.org/0000-0001-7238-2595**кандидат філософських наук,**доцент кафедри теорії та практики управління
Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ПРАВОРОЗУМНИЙ МОДУС ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах повномасштабної війни стан правової свідомості суспільства відіграє важливу роль у подоланні ворожого інформаційно-психологічного впливу та формуванні суспільної єдності задля подолання агресії. Адже саме суспільне ментальне об'єднання дає можливість згуртуватись навколо держави та сил оборони з метою формування єдиного ядра подальшої перемоги. Праворозумний модус правової свідомості надає можливість всебічно та об'єктивно аналізувати отриману інформацію та робити з неї висновки, які відповідають дійсності.

Проблему правової свідомості та її трансформації досліджували такі вчені як І. П. Голосніченко, В. П. Андрущенко, В. І. Гойман, В. В. Муж, М. М. Цимбалюк, Н. В. Хамітов, З. З. Петрович, А. О. Шпанько, І. Тімуш, В. В. Головченко, Є. К. Бистрицький, А. А. Козловський, С. І. Максимов, М. І. Панов, С. В. Пролеєв, В. Г. Табачковський, О. І. Яценко.

Метою цього дослідження є аналіз стану правової свідомості та необхідності її трансформації в умовах правового режиму воєнного стану та повномасштабного вторгнення. Важливим аспектом є доведення необхідності формування праворозумного модусу правової свідомості задля уникнення маніпуляцій та інформаційно-психологічного впливу на суспільство.

З метою всебічного дослідження феномену правової свідомості та її трансформації під час воєнного стану та повномасштабної війни, спершу варто з'ясувати поняття воєнного стану та перелік наслідків його введення.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також

тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Стаття 8 зазначеного Закону визначає основні заходи правового режиму воєнного стану. В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, можуть запроваджуватись та здійснюватись такі заходи правового режиму воєнного стану (виокремимо ті, що впливають на права людини):

- запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб;

- використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

- примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка;

- запроваджувати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування;

– встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

– забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів;

– встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

– у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян електронне комунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

– забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України; обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби;

– запроваджувати інші заходи, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права [1].

В той же час, в умовах воєнного стану Президент України та Верховна Рада України діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України, а Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, військово командування, військові адміністрації, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, цим та іншими законами України [1]. Тобто, саме в зазначеному законі, за яким можливе певне обмеження прав і свобод людини і громадянина, вказано, що таке обмеження здійснюється виключно в рамках чинного законодавства, виключаючи можливість самовільного позбавлення прав людини чи суспільства.

Все це нерозривно корелюється з правовою свідомістю суспільства, адже «вкиди» агресора про порушення прав людини на кшталт «у всіх відберуть авто» мають розбиватись об праворозумний модус свідомості українського громадянина.

Тому варто розглянути трансформацію правової свідомості від праворозсудковості з важливою метою формування її праворозумного модусу під час воєнного стану та повномасштабного вторгнення в умовах інформаційно-психологічного впливу ворога на суспільну свідомість.

Правова свідомість – це певна система уявлень ідей, почуттів й емоцій, які формуються

в процесі правової діяльності, що притаманна конкретно-історичному типу суспільних відносин, і водночас є необхідною умовою цієї діяльності, та виражають активне ставлення окремого громадянина зокрема та суспільства загалом до права та правового буття [2, с. 16]. Це визначення дає нам уяву про те, з чого складається правосвідомість, що на неї впливає та як вона відображається.

Розглядаючи поділ правосвідомості на певні форми (рівні, модуси), варто вказати наступне.

Праворозумний модус правової свідомості ми розглядатимемо як похідну форму правосвідомості від такого типу мислення, як розум, а праворозсудковий модус – від розсудку. П. В. Копнін визначає «розум як вищу форму теоретичного пізнання дійсності, для якої характерно усвідомлене оперування поняттями, дослідження їх природи, творчо активне, цілеспрямоване відображення дійсності, що припускає синтез знань» [3, с. 39]. На відміну від розуму, розсудкове мислення вважається обмеженим межами «заданої схеми або якого-небудь іншого шаблону. Розсудкова діяльність не має своєї власної мети, вона тільки виконує задалегідь задану ціль, тому відображення дійсності розсудком носить до деякої міри мертвий характер. Головна функція розсудку – розділення і рахування» [3, с. 39].

Тому, перший щабель правової свідомості ми називаємо праворозсудковістю, тобто «більш просте відношення до права та процесів, що пов'язані з правом» [2, с. 72]. Така форма розвитку правової свідомості характеризується «категорійним чорно-білим мисленням; вмінням проводити лише найпростіші логічні висновки; порівнянням будь-яких подій за «шаблоном»: є погане, а є хороше (позитивне, негативне) – категоричне мислення, яке характеризується нездатністю побачити всю картину подій в комплексі тощо» [2, с. 72].

Праворозумність, як другий та вищий рівень правової свідомості, на відміну від її антиподу праворозсудковості, – це форма правової свідомості, яка передбачає ґрунтовне та фундаментальне відношення до права. Кожна ситуація, у випадку притаманності зазначеної форми правової свідомості, повинна бути розглянута всебічно та об'єктивно. Після застосування окремого підходу до кожної визначеної ситуації, лише тоді можливо робити певні висновки. Такий різновид розвитку правової свідомості характеризується мисленням та процесом усвідомлення права за допомогою ідей та принципів; можливістю розглянути всебічно та об'єктивно будь-яку життєву ситуацію за допомогою ґрунтового та фундаментального діалектичного логічного мислення; дослідженням кожної події індивідуалізовано, шляхом застосування основних законів діалектики [2, с. 73].

Зв'язок рівня правосвідомості окремого громадянина та суспільства в цілому з можли-

вістю впливу на них інформаційно-психологічного впливу агресора є прямим, який полягає у тому, що чим вище рівень правової свідомості громадянина, тим менше він підпадає під такий негативний вплив. Хоча впровадження правового режиму воєнного стану частково може обмежувати права людини і громадянина, але навіть через 21 тиждень повномасштабної війни держава не обмежує такі права безпідставно та у порядку, не передбаченому законодавством. Наприклад, з метою можливості залучення працівників об'єктів критичної інфраструктури в найважчі періоди для держави прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», яким також обмежено ще ряд трудових прав громадян [5]. Приймаючи цей закон, державні інституції виконують принцип законності та верховенства права навіть в умовах повномасштабної війни. А отже, підстав говорити про незаконне та безпідставне позбавлення або обмеження прав людини під час воєнного стану немає.

Тим не менш, держава-агресор майже не щодня вводить в український інформаційний простір негативну інформацію про стан держави / суспільства / громадян, яка не відповідає дійсності, є неперевіреною та не підтвердженою, але чинить великий психологічний вплив на свідомість людей. Розповсюдження такої інформації дуже часто підхоплюють вітчизняні джерела інформації в соціальних мережах, а іноді й авторитетні засоби масової інформації. Не володіючи належним рівнем правосвідомості, люди схильні довіряти такій інформації, оскільки свідомість людини побудована таким чином, що чим вище негативний відтинок новини, тим скоріше людина в неї повірить.

Але знаючи та усвідомлюючи норми законодавства щодо дії правового режиму воєнного стану, людина розуміє, що держава та її інституції діють в межах чинного законодавства. Держава ж в свою чергу має налагодити інформаційну політику таким чином, щоб відбувалось належне доведення до громадян суті закону, його застосування та особливостей обмеження прав та свобод людини і громадянина в сучасних умовах воєнного стану. Суспільством має бути усвідомлено, що навіть в умовах повномасштабної війни, Україна залишається правовою державою. Кожен має знати, що попри дію правового режиму воєнного стану, жорстоку війну в центрі Європи, вищі органи державної влади діють в межах, передбачених законодавством, а узурпація влади на прикладах певних сусідніх країн навіть в цих умовах є неможливою.

Особливо ця політика держави важлива враховуючи результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 27 вересня 2023 року. На думку більшості респондентів, громадяни не

мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитись захищати свої права і контролювати владу («ні» відповіли 29% опитаних, «скоріше ні» – 34,5%). Крім того, на думку переважної більшості опитаних, усі громадяни України повинні мати необхідний мінімум знань про політичну систему і політику в цілому, щоб ефективно користуватися своїми конституційними правами і свободами, та гарантовані державою можливості отримання цих знань («так» або «скоріше так» відповіли 82% опитаних) [6].

Тому, в умовах війни вкрай важливо сформувати праворозумний модус правосвідомості суспільства, адже праворозумність означає адекватне тлумачення інформації, здатність проводити аналіз фактів та довіра офіційним джерелам інформації. Важливою є непогора маніпулятивним технологіям агресора. Перед вживанням новини, необхідно проаналізувати події в хронологічному порядку та співставити їх з нормами чинного законодавства, після чого зробити логічні висновки. Це надасть можливість побачити всю картину зробити належний висновок. Тільки в такому випадку можна уникнути маніпуляцій зі свідомістю та всебічно оцінити ситуацію. В цьому й полягає праворозумний модус правової свідомості в сучасних умовах [4, с. 64].

Звідси, пропонуємо такі інструменти формування праворозумного модусу правової свідомості:

1. Ефективна державна інформаційна політика в контексті формування розуміння правових норм, юридичних механізмів та правозастосування.

2. Правова освіта на всіх рівнях, основною метою якої є донесення до громадян основних принципів громадянського суспільства та правової державі, в яких основними засадами діяльності є законність та верховенство права.

3. Розвиток здатності всебічного та об'єктивного аналізу кожної особи інформації, яка надходить з різних джерел, особливо з соціальних мереж та різноманітних ЗМІ.

Не варто довіряти аналізу та оцінкам з боку соціальних мереж та ЗМІ, а варто самостійно, маючи надійний нормативно-правовий фундамент, здійснювати оцінку ситуації. Праворозумність під час дії воєнного стану полягає у формуванні певних висновків тільки після самостійного аналізу кожної окремої ситуації з обов'язковим її співставленням з нормами законодавства, жодним чином не піддаючись на провокації та маніпуляції ворожого інформаційно-психологічного впливу [4, с. 64].

Важливою метою державної інформаційної політики є формування праворозумного модусу правової свідомості суспільства під час воєнного стану та повномасштабного вторгнення в умовах інформаційно-психологічного впливу ворога на суспільну свідомість шляхом належного дове-

дення до громадян суті закону, його застосування та особливостей обмеження прав та свобод людини і громадянина в сучасних умовах, а також належної правової освіти на всіх рівнях, що забезпечуватиме розвиток здатності всебічного та об'єктивного аналізу кожною особою інформації, яка надходить з різних джерел, особливо з соціальних мереж та різноманітних ЗМІ.

Література

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 21.11.2023).
2. Дергачов Є. В. Трансформація правової свідомості суспільства в контексті забезпечення сталого розвитку : дис. канд. філос. наук: 09.00.03. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2018. 241 с.
3. Копнін П. В. Теорія пізнання і кібернетика. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1964. 68 с.
4. Дергачов Є. В. Трансформація правової свідомості суспільства в умовах зовнішньої агресії, інформаційної війни та воєнного стану. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 139 (2). С. 62-65.
5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 21.11.2023).
6. Громадяни і політика: інтерес до політики, громадянська активність, політична освіта (вересень 2023 р.): веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadianyi-polityka-interes-do-polityky-gromadianska-aktyvnist-politychna-osvita-veresen-2023r> (дата звернення 21.11.2023).

Анотація

Дергачов Є. В. Праворозумний модус правової свідомості суспільства під час воєнного стану. – Стаття.

Під час зовнішньої воєнної агресії проти держави суспільство має адекватно усвідомлювати дії органів державної влади, які мають відповідати принципам законності та верховенства права, а також дії ворога, який намагається розхитати суспільство і державу власним інформаційно-психологічним впливом. На думку більшої частини суспільства, громадяни не мають достатньо доступної інформації для того, щоб навчитись захищати свої права, контролювати владу та аналізувати отримувану інформацію, в тому числі правового характеру. В цьому контексті правова свідомість суспільства має трансформуватись на засадах праворозумного модусу, що дозволить громадянам відрізнити правду від свідомого викривлення ситуації, адже навіть в умовах повномасштабної війни держава має залишатись правовою, а суспільство – громадянським. Адже в умовах воєнного стану Президент України та Верховна Рада України діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України, а

Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, військове командування, військові адміністрації, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України та іншими законами України. Саме праворозумний модус правової свідомості під час воєнного стану та повномасштабного вторгнення в умовах інформаційно-психологічного впливу ворога на суспільну свідомість надає можливість всебічно та об'єктивно аналізувати отримувану інформацію та робити з неї висновки, які відповідають дійсності. Такий рівень правосвідомості можна досягнути шляхом ефективної державної інформаційної політики та правової освіти на всіх рівнях в контексті формування розуміння правових норм, юридичних механізмів та правозастосування.

Ключові слова: правова свідомість, повномасштабна війна, зовнішня агресія, воєнний стан, праворозумність.

Summary

Derhachov Ye. V. Legalreasonable mode of legal consciousness of society during the martial law. – Article.

During external military aggression against the state, society must be adequately aware of the actions of state authorities, which must comply with the principles of legality and the rule of law, as well as the actions of the enemy, who is trying to destabilize society and the state with its own informational and psychological influence. According to the majority of society, citizens do not have enough available information to learn how to protect their rights, control the authorities and analyze the information received, including legal information. In this context, the legal consciousness of society must be transformed on the basis of a legalreasonable mode, which will allow citizens to distinguish the truth from a deliberate distortion of the situation, because even in the conditions of a full-scale war, the state must remain legal, and society – civil. After all, in the conditions of martial law, the President of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine act exclusively on the basis, within the limits of their powers and in the manner determined by the Constitution and laws of Ukraine, and the Cabinet of Ministers of Ukraine, other state authorities, military command, military administrations, the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, local self-government bodies exercise the powers granted to them by the Constitution of Ukraine and other laws of Ukraine. It is the legalreasonable mode of legal consciousness during a state of war and a full-scale invasion in the conditions of informational and psychological influence of the enemy on public consciousness that makes it possible to comprehensively and objectively analyze the received information and draw conclusions from it that correspond to reality. This level of legal consciousness can be achieved through an effective state information policy and legal education at all levels in the context of forming an understanding of legal norms, legal mechanisms and law enforcement.

Key words: legal consciousness, full-scale war, external aggression, martial law, legalreasonable.